

KAYSERİ İLİNDE BİR HALK ŞIFACISI

Gülay Yıldırım* Türkan Işık**

Giriş ve Genel Bilgiler

Anadolu yerleşmiş uygarlıkların ortaya koyduğu zengin bir kültüre sahiptir. Bu kültür aynı zamanda mistik yapıdan deneyime-bilimselliğe doğru yolculuk yapan tıbbi uygulamaları da içermektedir. İnsanlık tarihi içinde hastalıklarla mücadele, binlerce yıllık bu bilgi birikimiyle gerçekleştirilmiştir. Halk hekimliği, halkın hastalıklarını iyileştirme amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü nesiller boyu devam eden ve toplumun geleneklerinden kaynaklanan tıp tarihindeki uygulamaların günümüzdeki yansımaları olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, hastalıklar ve sağlık hakkındaki inanç, tutum ve davranışlar olarak da ifade edilmektedir (Doğan 2011: 120-132, Demirhan1985: 191-205).

Halk hekimliği içinde hekimlerin temsil ettiği tıp anlayışı dışında, farklı tedavi yöntemlerini uygulayan, meçhul kişilerin bulunduğu ve bunlara dikkat edilmesi gerekliliği de tarihi metinlerde yer almaktadır (Doğan 2011:120-132). Bununla birlikte çok az da olsa dönemlerinin tıp anlayışıyla, akıl ve mantıkla da açıklanamayacak kimi uygulamaları görmek mümkündür. Bu tür uygulamalar, halk hekimliğinin büyüsel yönüyle ve Anadolu folklorunun temelinde Şamanizm'in uygulama motifi ve kalıntılarıyla açıklanabilir.

Günümüzde görülen ve bugün halk arasında hâlâ kullanılan halk hekimliği uygulamaları tıp tarihi metinlerinde görülmektedir (Doğan 2011: 120-132).. O dönemin

* Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Ve Etik Anabilim Dalı Öğreti Üyesi

** Mersin Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,

halk içindeki uygulamalarının aktarıcıları olan şifacılar, aynı zamanda geleneğin kuşaktan kuşağa taşıyıcısı ve sözlü kültürün yaşayan tarihleri olmuşlardır. “halk şifacıları”, farklı kültürlerde hem kadın hem de erkek olabilmektedir. Ancak, aile içi rolüyle “kadın”, geleneğin ve geleneksel uygulamaların taşınmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu kişilerin uygulamaları bir halk hekimliği uygulamaları olarak değerlendirilmektedir. Genel olarak tıp tarihinde iyileştiricilik deneyimle babadan, mesleğin özelliğine göre anneden kızına geçen özelliktir (Kabalcıoğlu, Kurçer 2008: 377-382).

Geleneksel ebelerin/şifacıların kullandıkları yöntemler halk hekimliği uygulamalarının bir uzantısı olması açısından sağ kalan kaynak kişilere ulaşılarak halk hekimliğine ilişkin özgün değerlerin toplanması ve ilgili bilgilerin kayıt altına alınması önemlidir. Bu bağlamda günümüzde yaşayan bir iyileştiricinin yaptığı uygulamalarının değerlendirilmesi yapılmıştır.

Metot

Halk ebesine/şifacısına araştırmacılar tarafından ev ziyareti yapıldı. Görüşmeyi kabul eden ebeyle evinde yüz yüze görüşülerek amacımız hakkında bilgi verildi. Araştırmacılar tarafından görüşmeler esnasında konuşmaların tümü yazılı olarak kaydedildi. Görüşmelerden önce sorular hazırlanmıştır. Ancak standart bir soru formu kullanılmamıştır. Görüşme kendine özgü bir süreçte ilerlemiş ortalama 120-160 dakika sürmüştür. Görüşmeler aynı gün yazıya dökülmüş, herhangi bir yönlendirilmeye gidilmemiştir. Geleneksel uygulamaları ortaya koyan ebenin konuyla ilgili hayat hikâyelerine mümkün olduğunca az müdahale edilmiştir. Kayıt edilen görüşmelerden elde edilen veriler analiz edilerek Anadolu'nun diğer yörelerinde ve tarihi tıp kitaplarında yapılan uygulamalarla karşılaştırılmıştır.

Katılımcımızın kadın hastalıkları ve doğum ağırlıklı olmakla birlikte diğer sistemik hastalıkların tedavisiyle de ilgilenmiş olmasından makale içerisinde “halk ebesi veya halk şifacısı” olarak söz edilmiştir.

Görüşme yapılan birey, okur-yazar olmayan 93 yaşında, Kayserili, çalışmaya ilk doğumunu yaptıktan sonra, 33 yaşında başlamıştır. Bu uygulamalara aktif olarak yirmi yıl devam etmiştir. Daha sonrasında kızına el vermiştir. Kızıyla birlikte yaşayan ebe, kızına uygulamalarında yardımcı olmaktadır. Uygulamaları artık sık yapmadıklarını, eş dost ısrarı üzerine yaptıklarını ifade etmektedir. Bu uygulamalar sonrasında ekonomik yönden bir talepte bulunmadıklarını belirtmektedirler. Ebenin gelir düzeyi orta düzeyde olup kızıyla ve torunlarıyla hayatını devam ettirmektedir. Görüşme yapılan kişi, ebelik bilgisini annesinden görenek öğrendiğini ve kendi doğum tecrübesinden yararlanarak bu uygulamaları yaptığını belirtmektedir.

Yaptığı uygulamalar

Görüşülen halk ebesi, kendisi gibi ebe olan annesinin Kösnü (köstebek) ocağından olduğunu ve kendisine el verdiğini ifade etmektedir. Annesinin küçük bir dalı diktiğinde dut ağacı yetiştiğini çok şifa dağıtıcı bir kadın olması nedeniyle onun gaipten geldiğini söylemektedir. El verme törenini şu şekilde anlatmaktadır; el verecek yaşlı kişi “elimi sana veriyorum” der, veren kişinin eli öpülür, veren kişi de eli alana dualar okur ve

böylece el verme işlemi gerçekleşir. Eli alan kişinin yapacağı uygulamalarının etkili olması için iyi niyetli, temiz kalpli olması gerekliliği ebe tarafından belirtilmiştir.

Gebe kalamayan kadınlar için yapılan uygulamalar: Halk uygulayıcısı, gebe olmak isteyen kadına bazı sorular sormakta ve kadının karnına bastırarak ve vagen içine iki parmağını sokarak rahmini muayene etmektedir. Bu muayene ve uygulamalar sürecinde eldiven kullanmadığını ifade etmektedir. Muayene sonrasında uygulayacağı yöneme karar vermektedir.

Ebenin/şifacının uyguladığı birinci yöntem: Karasakız dövülerek un kıvamına sokulur, zeytinyağı ısıtılarak ılık hale getirilir. Gebe kalmak isteyen kadın düz bir yere yatırılır, diz üstünden başlayarak ılık zeytinyağı ile sırta kadar masaj yapılır. Bu sırada omurilik çevresine dokunarak muayene edilir. Omurilik kemikleri arasında boşluk fazla ise açıklık vardır denir ve çekilme işlemi uygulanır. Çekilme işleminde kemikler arasında boşluk olduğu kabul edilen bölgedeki deri tutularak kuvvetli bir şekilde yukarıya doğru çekilir. Sonrasında çekilen kısımlara bıçakla kesi işlemi yapılır, temiz bir beze dövülen karasakız (ziftin bir türü) diz üstünden başlayarak vücuda sarılır. Bu uygulama sonrası kadının birkaç gün dinlenmesi sağlandıktan sonra bıçak vurulan yer kaşınır ve sarı bir akıntı gelir. Bu durum ebe tarafından iyileşme belirtisi olarak kabul edilmektedir. Karasakız, uygulanan bölgede bir hafta kalır. Sonrasında eşi ile birlikte olması tavsiye edilir.

Ebenin/şifacının uyguladığı ikinci yöntem: Kasıktan başlayarak göbeğe doğru masaj yapılır. Patatesler halka şeklinde kesilerek kasıkların üstünden başlayarak göbek deliğinin üstü de dahil olmak üzere dört yere konulur. Patates üstüne kibrit dik bir şekilde yerleştirilir ve yakılır. Bu işlem sonrasında göbek deliği parmakla tutularak üç kez yukarıya doğru çekilir. Hemen ardından şişe çekme işlemi, kasıktan başlayarak göbekte bitirilir. Bu işlem için tuz, ispirto, kibrit ve cam bardak gerekmektedir. Bir bez parçasının içine tuz koyulur ve üstüne ispirto dökülür. İspirto beze dökülerek yakılır, ateşle ısıtılan bardak göbek üstüne kapatılır. Kadın kaldırılmadan yattığı yerde eşiyile cinsel birliktelik yaşaması sağlanır.

Rahim pozisyonundan dolayı gebe kalamayan kadınların gebe kalmaları için: Göbek bölgesine şişe çekme işlemi uygulanmaktadır.

Rahimde bulunan tüplerin kapalı olmasında yapılan uygulama: Her akşam 15 gün yatmadan bir nohut büyüklüğünde vicks, iltihabın akması ve rahmin ısınması için vajina (rahim ağzı) içine konulması önerilir. Bu süreç boyunca kasık bölgesine sıcak su uygulaması (termofor) tavsiye edilir.

Tekrarlayan düşükler sonrasında yapılan uygulama. Kadın düz bir yere yatırılır. Kasıkların üstünden bastırılarak ve vajinadan girilerek rahim elle muayene edilir. Kasık bölgesine masaj ve termoforla sıcak su uygulaması yapılır. Sonrasında kadın yerinden kalkmadan eşiyile birlikte olması önerilir.

Rahimde iltihap olduğundan gebe kalamayan kadınlarda yapılan uygulama: Çiriş otu ile sarımsak birlikte dövülür, bu karışım küçük temiz bir beze dökülerek vajina girişine yerleştirilir. Bir gece boyunca kalır ve sabah çıkartılır.

Gebe kalamayan kadınlarda yapılan bir diğer uygulama: Bu tedavide sülük ve ebe gümece otunun kökü kullanılmaktadır. Sülük gölüne kadın oturtulur. Sülük vajinadan

girerek bir süre kaldıktan sonra kendiliğinden düşer. Sülük tedavisinden sonra kadın üç gün adet görür. Sonrasında sülük tedavisi tekrarlanır. Vajinal kanama bittikten sonra ebe gümeci otunun kökü, ılık suyla yıkanır ve vajinadan içeriye yerleştirilir. Bu uygulama ağırlı bir işlemdir. Kadın uygulama sonrasında banyo yapar ve bu sırada kadından vajinal sarı bir su gelir. Ebe'nin ifadesine göre bu uygulamanın hemen sonrasında kadın gebe kalmaktadır.

Doğacak bebeğin cinsiyeti belirleme yöntemi: Ebe doğacak çocuğun cinsiyetini şu şekilde ifade etmektedir; “gebenin karnı sivri olursa, yüzü gebelikte güzelleşirse, tatlıya düşkün olursa erkek, kadının kalçası büyürse, yüzü çirkinleşirse kızdır”.

Doğum sonunda yeniden doğacak bebeğin cinsiyetini belirleme yöntemleri: Doğum eylemi sırasında göbek kordonu kesildikten sonra eşi (plasenta) ters çevrilerek bırakılır. Eğer doğan çocuk kız ise sonraki doğumunda erkek; erkek ise de sonraki doğumunda kız çocuğunun doğması beklenmektedir. Doğan bebeğin göbek bağı kıvrık kıvrık olursa, bundan sonra doğacak çocuğun erkek, göbek bağının düz olması, kız çocuğu olacağı bilgisini vermektedir. Doğan çocuğun cinsiyeti görüldükten sonra ilerde doğacak çocuğun da aynı cinsiyette olması isteniyorsa, plasenta ters çevrilmez.

Yenidoğana yönelik uygulamalar: Doğumda çocuğun sesi güzel olsun diye göbek bağı uzun kesilir. Bebeği kucağına alan ebe, bebeğin gamzeli olması için yanaklarını, burnu düzgün olsun diye burnunu sikar, kaşları yay gibi olması için sıvazlar, alnı düz olması amacıyla alınına tülbent bağlar, bacakları düzgün olsun diye kundaklar, yenidoğanın damağı düşük olmasın diye başparmağına tuz konarak damağı kaldırır. Çocuğun huyu kime benzesin isteniyorsa o kişi ilk olarak yenidoğanı yatağından alır. Yenidoğanın ilerde sır saklayan güvenilir biri olması için dilinin altına yutamayacağı büyüklükte çakıl taşı konur. Ebe aynı zamanda, yenidoğana yönelik al basmaması için kırmızı, sarılık olmaması için sarı tülbent örttüğünü ifade etmektedir.

Lohusanın direncini artırmaya yönelik uygulamalar: Dualar okunur, doğum sonunda halsiz ve yorgun düşen kadının rahminin çabuk toparlanması için kaynayan suya un atılır, iyice karıştırıldıktan sonra üstüne tereyağı ve pekmez dökülür. Oluşturulan karışım lohusaya yedirilir. Bu karışım “lohusa payı” olarak adlandırılmaktadır. Aynı zamanda bu süreçte lohusaya süt içine kırmızı pul biber konularak içilmesi önerilmektedir.

Hiç gebe kalmamak için gebelikten korunma yöntemi: Ebe aç karna ceviz ağacının çiçeğini beş gün arka arkaya birer tane yutmasını önermekte ve bu uygulama sonucunu ebe “kadın çocuk yapmaktan kesilir” diye ifade etmektedir.

Göbek düşmesi rahatsızlığında yapılan tedavi: Göbek düşmesi bireyin ağır bir şey kaldırmasıyla meydana gelmektedir. Göbek düşmesinde ishal, kusma, baş dönmesi, ağız kuruluğu belirtileri olmaktadır. İlk su sabun ile göbek çevresi sıvazlanır, sabun göbek üzerine konarak 15 dakika masaj yapılır, göbek deliği ayak topuğuyla çok az bastırılarak göbek çevresinde toplanan suyun dağılması sağlanır. Şifacı bu uygulamayı üç gün arka arkaya aç karna uygulamak gerektiğini belirtmektedir.

Bademcik tedavisinde uygulanan yöntem: Boyuna vicks sürülür, boğaz kulaklara doğru yukarıya kadar çekilerek ovulur. Ovma işleminin başında “el benim elim değil, Fadime Anamızın eli” denir. Tahta kaşık sapı ısıtılır ve bademcik üstüne bastırılır. Böylece bademcikteki iltihap boşaltılır ve iyileştirilir.

Çocuğun gözaltları morarır ateşlenirse: Bebeğin kafasının arkasına iğne batırılır hemen ardından bu bölgeye tuz konur. Ebe, bebeğin kısa sürede ateşinin düşüp iyileşeceğini ifade etmektedir.

Şeker hastaları ve yüksek kolesterol rahatsızlığı olan hastalara yönelik uygulama: 100 gr çam sakızı, 100 gr çörekotu, 100 gr buğday ve 100 gr arpa birlikte dövülerek 2 lt su ile kaynatılır. Bu karışım eşit miktarda bölünerek 20 gün boyunca içilir.

Karaciğer hastalıklarına yönelik tedavi: Bu hastaların aç karna dut pekmezini bir bardakta sulandırarak içmeleri ve beslenmelerinde beyaz peynir ve et yemeleri önerilmektedir.

Dizde olan eklem hastalıkları (romatizma, menisküs) için: 50 gr nişadır, 50 gr karabiber, dana kellesinin derisi kullanılır. Deri ısıtılarak, üstüne karabiber, nişadır dökülür ve dizlere sarılır.

Romatizma hastalığı için: Sarımsak dövülür, temiz bir bezle aşıl tendona sarılır, bir gece bekletildikten sonra çıkartılır.

Ayak ve bacak ağrısı tedavisi için: Köstebek derisi yüzlülür ve sıcak olarak bacağı sarılır, bir saat kadar bekletilir. Köstebek eti pişirilerek hastaya yedirilmesi önerilir.

Kanserde yapılan uygulama: Bir yemek kaşığı rakı susuz olarak aç karna içilir ve 10-20 dakika sonra bir yemek kaşığı bal yenir. Daha sonra bir bardak süt içilir. İki saat boyunca başka bir şey yenilmez. Bu uygulamaya bir ay devam edilir.

Tartışma

Eski Türk inançlarının günümüzde halk hekimliği uygulamaları ve inanışları arasında varlığını devam ettirdiği bilinen bir gerçektir. Ebenin annesinden el aldığı ifade etmesi genel olarak tıp tarihinde gördüğümüz iyileştiriciliğin atadan ve anneden çocuklarına geçen bir uzmanlık alanı özelliğinin ebede de devam ettirildiği görülmektedir. El verme töreninde, ata ve ağaç kültürünün yer aldığı görülmektedir. Atalar kültürüne göre, bu nesne veya kişiden insanlara fayda ya da zarar gelebileceği inancı bulunmaktadır. Ebenin annesinin küçük bir dalı diktiğinde dut ağacı yetiştiğini ve çok şifa dağıtıcı bir kadın olduğunu belirtmesi de ağaç kültürünü çağrıştırmaktadır (Kaya 2001: 199-218). Eski dönemlerde Türkler, çocukları koruma görevinin ve üremeyi sağlama işinin Umay'a verildiğini düşünmüşlerdir. Bu inanç İslâmiyetle değişmekle birlikte halk arasında yaşantısını sürdürmektedir. Afyonkarahisar'da "Umay" kültürü "Fatma/Fadime Ana/ Ananın Eli" şekliyle görülmektedir (Aday 2003: 1-2462). Ebenin köstebek ocağından olması ve el alma ritüelinden bahsetmesi Şamanizm geleneğinin izleriyle yorumlanabilir (Acıpayamlı 1974: 361-172). Anadolu'ya has bir sağaltıcılık biçimi olan "Ocaklık" taki güç ve bilgi, ana-babadan çocuğa geçerek sürer. Ocak ritüellerin gücü mistik söylemlerle güçlendirilmiştir (Şar 2005: 131-136; Kaplan 2010: 313; Oğuz 1998: 513-516). Bu mistik gücü ebenin annesinin gaipten geldiğini belirtmesinde görmekteyiz. Ocaklı kadınların bir sonraki kuşağa el verirken veya tedavi ederken "benim elim değil, Fadime/Fatma anamızın eli" demeleri Hz. Fatma'nın şifalı olduğuna inanılan ve kuşaklar boyu aktarılan "el"i kastedilmektedir (Kabalcıoğlu, Kurçer 2008: 377-382).

Ebenin gebelik oluşturmak için bir dizi uygulamanın içinde omurluk çevresinde bıçakla kesiler yapması Anadolu'da yaygın olarak bilinen bir uygulama olan hacemat

tedavisiyle benzerlik göstermektedir. Kadın hastalıklarının tedavisi için suyun ve masajın kullanılması Hipokrat'ın önerdiği masaj ve hidroterapi ile Hekim Efes'li Soranus'un zeytinyağıyla masaj ve banyo önerisiyle benzerlik göstermektedir (Ögenler 2009: 5-80; Jackson 1999:82-108).

Gebelik oluşumu için, zeytinyağı, karasakız, kibrit kullanımını hekimlerden Hipokrat'ta sarısakız, Soranus'da zift yakısı, Zahravi'de sakız ağacı olarak görmekteyiz (Ögenler 2009: 5-80). İbn-i Sina'nın ünlü Tıp Kanunu kitabında karasakız, kibrit veya kükürtle karıştırılırsa kurutucu özelliğinin arttığı, katı şişlikleri yumuşattığı, yara ve cerahatlerde, yumurtalık ve rahimdeki uların tedavisinde kullanıldığını ifade etmesi bulgumuzla benzerlik göstermektedir (İbn-i Sina 2009: 1-712). Erzurum'da çocuğu olmayan kadınların beli sıcak suyla ovulur, kadının beli çekilir, ardından karasakız yakısı beline yapıştırılır (Bolçay 2011: 587-600). Sivas'ta Gökbel'in (2003), Van'da Nahya'nın (1988) çalışmasında benzer uygulamalarla karşılaşmaktayız (Gökbel 2003: 223-230; Nahya 1988: 186).

Katılımcının rahimde bulunan tüpleri açmak için 15 gün her akşam yatmadan bir nohut büyüklüğünde vicksin vajına içine konulmasını ifade etmesi, yeni türetilen uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuşaktan kuşağa sözlü aktarılan bazı bilgiler, uygulayıcısının elinde değişebilmekte, kullanılan temel malzeme ve uygulamalar yine geleneksel tedavi yöntemlerinin içinden seçilerek oluşturulmaktadır. Sivas'ta bir ebe de rahimin ısınması için rakıyı kullanmaktadır (Yıldırım, Kadioğlu 2006: 359-378).

Rahimde iltihap olduğundan gebe kalamayan kadınlara çiriş otu ve sarımsak birlikte dövülerek tülbentle çıkı yapılarak vajinayı girişine yerleştirilmesi eski tıp eserlerinde ve Anadolu'nun birçok yörelerindeki uygulananlarla paralellik göstermektedir. Kıbrıs'ta halk ebelerinin 50 dirhem dövülmüş kimyonu iki yemek kaşığı balla karıştırarak hazırlamış oldukları merhem, temiz beze sürülerek vajina girişine uygulanır. Bu uygulama ile iltihap temizlenir, rahim darlığı giderilir (Gökçeoğlu 2002: 48-56). Benzer şekilde Yıldırım ve Kadioğlu'nun (2006) Sivas'ta yaptıkları bir çalışmada da tarçın, karabiber, maydonoz, badem ve kuyruk yağı, nöbet şekeri ezilerek hazırlanan çıkının vagene yerleştirildiği görülmektedir (Yıldırım, Kadioğlu 2006: 359-378). Treben'in (2001) şifalı bitkiler üzerine ve Başar'ın (1972) Erzurum'da yapmış olduğu çalışmalarında kadın hastalıklarının tedavisi için soğan ve sarımsağın kullanıldığı görülmektedir (Treben 2001:1-168; Başar 1972: 1-271). Roma hekimlerinden Aydınlı Aleksander vajinal tamponlardan bahsetmiştir (Ögenler 2009: 5-80). İbn-i Sina, çiriş otunu cerahat ve yaralarda, regl söktürücü, eritici, temizleyici, yangılı şişlerde arpa unuyla uygulandığını söyler (İbn-i Sina 2009: 1-712).

Gebe kalamayan kadınlarda ebenin yaptığını ifade etti diğer uygulama sülük ve ebe gümeci otunun kökünün kullanılmasıdır. Sülük hayvanının vücuttaki kirli kanı çekerek temizlemesi için canlı olarak vücuda konulması şeklinde yapılan sülük tedavisi yazılı kaynaklarda Anadolu'da özellikle bu işi yapabilen "yetenekli" kişilerin varlığından söz edilmektedir (Şar 2005: 131-136). Hekim Hacı Paşa, doğum zorlaştığında kadının ebegümeci, hatmi (devegülü), papatyta, kepekle kaynatılmış suyun içine oturtulmasını önermiştir (Önler 1990:1-223). Soranus'da ebegümecini kadın hastalıklarında kullanmıştır. Bunların yanında kadına kupa çekme veya sülük, zift yakı uyguladığını

anlatmıştır (Öğenler 2009: 5-80). Sivas'ta da kısırlık tedavisinde ebeğümeci ve sülük kullanıldığı görülmektedir (Gökbel 2003: 223-230; Polat 1995: 13-15; Üçer 1974: 8-9). İbni Sina, ebe gümecini kansere, katı şişlere ve cinsel gücün artırılmasına, cerahat ve yaralara, rahim hastalıklarına yaradığını ifade etmektedir (İbn-i Sina 2009: 1-712). Van'da bir halk ebesi, ebeğümeci, kekik otu, sığır kuyruğu otunu birlikte kaydattığını suyun buğusuna kadını oturttarak tedavi ettiğini belirtmektedir (Nahya 1988: 186).

Katılımcı, gebenin karnı sivri olursa, kadının yüzü gebelikte güzelleşirse, gebelikte tatlıya düşkünlük oluşursa erkek, kalçası büyürse,, yüzü çirkinleşirse, ekşiye düşkünlük olursa kız olacağına inanmaktadır. Bu durum diğer illerde uygulanan cinsiyet belirleme yöntemleri ile benzerlik göstermektedir (Bolçay 2011: 587-600; Gökbel 2003: 223-230; Balaban 2006: 4877; Sancak, Alver 2011: 143-155). Tarihi tıbbi eserleri incelendiğinde “Eğer kadın erkek çocuğa gebe ise iyi, kıza gebe ise rengi fenadır” şeklinde Hipokrat aforizmalarında yer verildiği görülmektedir (Öğenler 2009: 5-80).

Doğum sonunda yeniden doğacak bebeğin cinsiyetini belirleme yöntemlerini şu şekilde ifade etmektedir. “Doğum sırasında göbek kordonu kesildikten sonra bebeğin eşi ters çevrilerek bırakılır. Eğer doğan çocuk kız ise sonraki doğumunda erkek; erkek ise de sonraki doğumunda kız çocuğunun doğması beklenir. Doğan bebeğin göbek bağı kıvrık kıvrık olursa, bundan sonra doğacak çocuğun erkek, göbek bağının düz olması, kız çocuğu olacağı bilgisini vermektedir. Doğan çocuğun cinsiyeti görüldükten sonra ilerde doğacak çocuğun da aynı cinsiyette olması isteniyorsa, eş ters çevrilmez”. Trabzon'da da benzer uygulamanın yapıldığı belirtilmektedir (Balıkçı 2013).

Yenidoğanın bacakları ve kolları düzgün, boyu uzun olsun diye yapılan kundaklama da Anadolu'nun birçok bölgesinde görülmektedir (Balıkçı 2013; Işık ve ark. 2010: 71-84; Eğri, Gölbaşı 2007: 313-320; Dinç 2005: 53-63; Şenol ve ark. 2004: 47-55; Yalçın 2012: 19-31). Günümüz tıp bilgileri çerçevesinde kundaklama, sakıncalı bulunan, terk edilmesini sağlamaya yönelik mücadele verilen bir uygulamadır.

Ülkemizin bir çok yöresinde yapılan çalışmalarda saptanan yenidoğana, kırmızı ve sarı tülbent örtme gibi uygulamaların benzerleri görülmektedir (Bolçay 2011: 587-600; Üçer 1974: 8-9; Işık ve ark. 2010: 71-84; Yalçın 2012: 19-31; Şenol ve ark. 2004: 47-55; Çevirme,Sayan 2005: 67-72; Bayat 1986: 4).

Bu uygulamalara başvurma, ciddi bir sağlık sorununun varlığında tedaviyi geciktirebilme ve hatta ölümüne neden olabilme riskini artırmaktadır. Bu geleneksel uygulamalar uzun süre denenmiş olsa da sakıncası bulunmadığı görülmüş olma gibi bir avantaj söz konusu değildir.

Yenidoğanın damağı düşük olmasın diye ağza tuz konulmaktadır. Efes'li Soranus'un Gynaikeia” adlı eserinde tuz kullanımına değinmiştir (Jackson 1999:82-108). Yenidoğanın ağız içine taş konulması Karaisalı çevresinde de uygulanmaktadır (Başçetinçelik 2001: 2-7).

Lohusanın direncini artırmaya yönelik uygulamalar içinde dualar okunur, doğum sonunda halsiz ve yorgun düşen kadının rahminin çabuk toparlanması için; un, su tereyağı ve pekmez karışımı bir yiyecek yedirilir ve kırmızı pul biberli süt içirilir. Türkiye genelinde lohusalık döneminde, yenidoğanın bol süt içerek büyüyüp gelişmesi için yapılan en yaygın uygulamalardan olan “lohusa şerbeti, lohusa payı, kaynar” yöresel

farklı adlarla tanımlanmaktadır. Sütün bol olması için anneye pekmez içirilmesi, ciğer, tereyağlı yumurta, şekerli besinler yedirilmesi de hem literatürde hem bulgularımız arasında yer almaktadır. Lohusaya yapılan bu uygulamalar sıvı ve kalori alma açısından uygun olmakla birlikte sakınca da yaratabilecek niteliktedir (Polat 1995: 13-15; Işık ve ark. 2010: 71-84; Özsoy, Katabi 2008: 291-300; Geckil ve ark. 2009: 62-71; Baysal 1990: 103-106; Özden 1987: 4845-6153). Lohusanın enerji alımının, gebelik öncesindeki günde 500 kalori daha fazla olması gerekmektedir. Bu çerçevede kalorisi yüksek yiyecekler, ağırlık artışına neden olabileceğini göz önüne alarak ölçülü olmak gerekmektedir. Eski tıbbi eserlerde lohusa ateşini engellemek için kadına, hindistan cevizi, tarçın, karanfil ve şeker karışımından yapılmış, anne şerbeti adı verilen bir şerbet verilmektedir (Öğenler 2009: 5-80). İbni Sina da kitabında lohusaya süt, protein ve unlu çorbalar önermektedir (Ağırakça 2004: 213).. Erzurum’da yapılan bir çalışmada da sütün çoğalması için yumurta ve herle çorbası, hasıta ve bulgur yedirildiği ifade edilmiştir Bolçay 2011: 587-600).

Adana Karaisalı’da doğum yapan kadına; sütü bol olsun diye yağ yakılarak bal pekmez, kırmızıbiber, biraz da su ilave edilerek hazırlanmış bulamaçın lohusaya yedirilmesi halk ebesinin uygulamalarıyla paralellik göstermektedir (Başçetinçelik 2001: 2-7). Trabzon’da yağı eritip içerisine süt, bir bardak su ve şeker de koyarak onu yağlı yağlı yeni doğum yapan kadına yedirmeleri de ebenin uygulamasıyla benzerlik göstermektedir (Balıkçı 2013).

Hiç gebe kalmak istemeyen kadına aile planlaması yöntemi olarak ceviz ağacının çiçeğinin ebe tarafından önerilmesi İbni Sina’nın “El Kanun fit Tıbbi” kitabında yer alan bilgiyle benzerlik göstermektedir. Eserde ceviz kabuğunun külü regliyi durdurduğu, şarapla içilirse de cenini düşürdüğü belirtilmektedir (İbn-i Sina 2009: 1-712).

Göbek düşmesi rahatsızlığında ılık su ve sabun ile göbek çevresinin sıvazlanması diğer illerde yapılan uygulamalarla benzerlik göstermektedir. Manisa Sancaklı Kayadibi ve Sancaklı Uzunçınar köyünde göbeğe sabun konularak masaj uygulanmaktadır (Altan 2000: 7-8). Ebenin göbek düşmesinde uyguladığı yöntemi Karaisalı–Adana’da uterusun (rahim) ters döndüğü durumlarda kadının göbeğine (Başçetinçelik 2001: 2-7), Sivas’ta da sık çocuk düşüren kadınların kasığına, Afyon Sandıklı, Kırka ve Yumruca köylerinde de çocuğu olmayan kadınların karınlarına masajla birlikte sabun sarıldığı görülmektedir (Gökbel 2003: 223-230; Balaban 2006: 4877; Sancak, Alver 2011: 143-155).

Bademcik tedavisinde ebenin ifadesine göre boyuna vicks sürülür, boğaz kulaklara doğru yukarıya kadar çekilerek ovulur. Ovma işleminin başında “el benim elim değil, Fadime Anamızın eli” denir. Tahta kaşık sapı ısıtılır ve bademcik üstüne bastırılır. Böylece bademcikteki iltihap boşaltılır ve iyileştirilir. Manisa ili Sancaklı Uzunçınar köyünde ateşle ısıtılmış olan pamuk boğaza tutulur ve bizim uygulayıcımızın tedavi sırasında söylediği “el benim elim değil Fadime Anamızın eli” sözleri söylenmektedir. Sonrasında boğaza zeytinyağı sürülüp, ovulmaktadır (Altan 2000: 7-8). Bu yörede de bademcik üstüne sıcak uygulama kullanma, bastırma ve yağlama işlemi yapılmaktadır.

Ebeye göre, çocuğun gözaltları morarır ateşlenirse bebeğin kafasının arkasına iğne batırılır hemen ardından bu bölgeye tuz konur. Şifacı sabaha ateşi düşüp iyileşeceğini ifade etmektedir. Ebenin uygulamaları içinde bulunan sülük ve bu şekilde iğneyle

kafanın delinmesi, sırta uygulanan bıçakla çizmeler ve kupa çekmeler halk tıbbında sıklıkla kullanılan hacamat uygulamalarıdır (Şar 2005: 131-136).

Ebe diz eklem hastalıklarında nişadırı kullanmaktadır. İbni Sina nişadırın yumuşatıcı ve eritici etkisi olduğunu bildirmiştir (İbn-i Sina 2009: 1-712). Romatizma hastalığı için ebe sarımsak kullanmakta, İbn-i Sina da eserinde sarımsağın yumuşatıcı, temizleyici, açıcı olduğunu ve kireçlenmiş kaslara çok iyi geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca ağrılara cerahlara, plasentanın ve adet kanının dışarı atılmasında kullanıldığını bildirmektedir (İbn-i Sina 2009: 1-712).

Ayak ve bacak ağrısı için köstebek derisinin bacağı sarılması tıbbi eserlerde hayvansal içerikli yöntemlerden etin kullanılmasıyla paralellik görmektedir (İbn-i Sina 2009: 1-712).

Kanserde rakı, bal, süt içilmesini önermektedir. Ebe rakıyla anasonu kullanmak istemiş olabilir. İbn-i Sina, anasonu şişlikleri gidermede, çeşitli tıkanıkları açmada, ağrının giderilmesinde kullandığını bildirmiştir (İbn-i Sina 2009: 1-712).

Görüldüğü üzere tüm bu uygulamalar insanların talebi üzerine ebe tarafından uygulanmıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalarda geleneksel yöntem kullanımının %42,29 ile %70,0 arasında olduğu görülmektedir (Tan 2004: 861–865; Çetin 2007: 89-105; Özdemir 2009: 14; Özyazıcıoğlu 2012: 19-27). Bunun nedenlerini de bilimsel tıbbın mekanikleşmesine, hastalara ayrılan sürenin azalmasına, tıbbın bazı sağlık sorunlarını çözememesine, hasta memnuniyetsizliğine, sağlık hizmetine bireyin ulaşamamasına bağlanabilir (Sarışen 2005: 182-187).

Araştırma konusu olan ebenin/şifacının tedavi amaçlı olarak kullandığı halk hekimliği yöntemlerinin ağırlıklı olarak zeytinyağı, karasakız, badem, tarçın, sarımsak ve bal gibi bitkisel kaynaklı ilaçlar olduğu, dana kellesi, köstebek derisi ve eti gibi hayvansal içerikli ilaçları daha az kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte ebe, masaj, şişe çekme, sabun sarma, hacamat gibi mekaniksel yöntemler ve sülük tedavisini de kullanmaktadır. Ebenin dualarla el almasını, “Fadime anamızın eli” diyerek tedavi etmesini ve lohusanın iyileşmesi için dua yapmasını dinsel uygulama olarak nitelendirmek olanaklıdır. Yenidoğana al basmaması için kırmızı, sarılık olmaması için sarı tülbent örtmesinin altında da büyüsel içerikli uygulamalardan temas ve taklit büyüsunün olduğu ifade edilebilir. Çocuğun huyunun kime benzemesi isteniyorsa o kişinin ilk olarak yenidoğanı yatağından almasını istemesi, bebeğin kaşlarının yay gibi olması için sıvazlaması, damağı düşük olmasın diye başparmağına tuz koyarak damağı kaldırmaması, ilerde doğacak bebeğin, doğmuş bebekle aynı cinsiyette olmaması için plasentanın ters çevrilmemesini istemesi benzeri benzeri doğurur ilkesinin uygulamaya yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Görüldüğü üzere tüm bu uygulamalar insanların talebi üzerine ebe tarafından uygulanmıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalarda geleneksel yöntem kullanımının %42,29 ile %70,0 arasında olduğu görülmektedir (Tan 2004: 861–865; Çetin 2007: 89-105; Özdemir 2009: 14; Özyazıcıoğlu 2012: 19-27). Bunun nedenlerini de bilimsel tıbbın mekanikleşmesine, hastalara ayrılan sürenin azalmasına, tıbbın bazı sağlık sorunlarını çözememesine, hasta memnuniyetsizliğine, sağlık hizmetine bireyin ulaşamamasına

bağlanabilir (Sarışen 2005: 182-187).

Sonuç olarak; ebe halk hekimliğinde ırsava, parpılama, dinsel, bitkisel, hayvan kökenli tedaviler uygulamaktadır. Geleneksel uygulamada insan vücudu bir bütün olarak kabul edildiğinden beden ve ruh birlikte iyileştirilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda ebe diğer yöntemlerle birlikte dinsel yöntemler de kullanmıştır. Bununla birlikte bazı geleneksel uygulamaların geleneklerin zaman içerisinde gelişimlere, değişimlere ayak uydurmasıyla veya bireyin değişen zihniyetlerine göre şekillendirildiği görülmektedir. Bunu vicks ve rakı kullanılmasında görmekteyiz. Bu durum popüler kültüre dayanma veya orijinal geleneğin yozlaşmış hali olma ihtimallerini akla getirmektedir.

Halk ebesi tarafından sunulan uygulamaların Türkiye'nin bazı şehirlerindeki uygulamalarla benzerlik göstermesi, tarihsel tıp eserleri içinde bulunması, ebinin annesinden el alması ve belli kurallar çerçevesinde bilgileri uygulaması ve kızına el vermesi, maddi kazanç kaygısı olmadan hizmet vermesi, modern tıba karşıt olmayışı dikkate alındığında; katılımcıyı halk şifacısı olarak değerlendirebiliriz. Günümüzde halk arasında kullanılan ve tarihî metinlerde bulunan uygulamaları zamanımızın halk hekimliği örneği olarak değerlendirmek olanaklı olabilir. Tıbbi yazmalar o dönemin halk hekimliği bilgilerini kapsamaktadır. Halk hekimliği bilgileri bilginlerce incelenip tedavilerde kullanılmıştır. Bu tedaviler halk arasında kalarak bir alışkanlık ve gelenek haline gelerek değişmeyen usullerle günümüze kadar gelebilmiştir. Ancak halk hekimliği uygulaması denilebilmesi için eski tıbbi eserlerle karşılaştırılmış olması da bu anlamda önemlidir.

Yapılan uygulamaların tıbbi sakıncaları üzerinden bir değerlendirme yapıldığında kimi uygulamaların tahrişe ve enfeksiyon yatkınlığına, çağdaş tıbbın uygulanmasının gecikmesine neden olduğu dolayısıyla tedavi sonucunun istendik düzeyde yapılamaması şeklinde olumsuz etki gösterdiğini söylemek mümkündür. Sağlık profesyonelininbu konudaki görevi, hem eski uygulamaların sakıncaları hem de yeni olanakların getirileri hakkında halkı bilinçlendirmektir.. Aynı zamanda sağlık profesyonellerinin, özellikle hizmet sunduğu alanı ve toplumu her yönüyle tanıyabilmesi, etkin gereksinim saptayıp eylem planını uygulayabilmesi için geleneksel uygulamaların farkında olması gereklidir. Bununla birlikte sağlık çalışanı halkın geleneksel uygulamalara başvurma nedenlerini araştırmalı ve uygun stratejiler belirlemelidir.

Kaynakça

- Acıpayamlı, Orhan (1974). *Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları. ss. 1-172.
- Aday, Erdal (2003). "Afyon ve Yöresi Halkbilimi Ürünlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri". Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi. Afyonkarahisar: AKÜ SBE. ss.1-246.
- Ağırakça, Ahmet (2004). *İslam Tıp Tarihi*, İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri. ss. 213.
- Altan, Selim (2000). *Manisa Tıp Folkloru, Manisa Yörük Köylerinde Bilinen Halk Tedavileri*, Bademcik, İzmir: Emek Matbaası. ss. 7-8.
- Balaban, Tuğrul (2006). "Sandıklı Halk İnanışları ve Uygulamaları". Yayınlanmamış yüksek